

RECENSIONER

Maj Nodermann: *Mästare och möbler. Jämtländska målare, bildhuggare, hantverkare och deras arbeten*. Jämtlands läns museum, Jämtli förlag 2005. English summary. 2, rev. uppl. 320 s., ill. ISBN 91-7948-201-5.

För sexton år sedan disputerade Maj Nodermann på en avhandling i etnologi med titeln *Mästare och möbler – Jämtländska målare, bildhuggare, hantverkare och deras arbeten*. Nordiska museet hade då varit hennes arbetsplats sedan mitten av 1960-talet. Dessförinnan hade hon under många år av museiarbete vid Jämtlands läns museum umgått med det material som hon senare skulle lägga till grund för sin avhandling.

De jämtländska möblerna hade då börjat hitta köpare långt hemifrån. Intresset för de vackra Jämtlandsskåpen som antikviteter var väckt, och spädades nu på i och med boken som snart sålde slut. Att medverka till prisstegring och omsättning på antik- och auktionsmarknaden när man helst vill se möblerna kvar i sin ursprungsmiljö innebär ett dilemma för varje museiman och -kvinna. Men fördelarna med att skingra skuggorna kring dem som en gång tillverkade, beställde, brukade och beundrade möblerna väger trots allt tyngre. Vissa attribueringar har kunnat avfärdas, andra tillfogas. Och att publicera det man kommit fram till genom mångårig forskarmöda brukar generera nya tips så snart arbetet kommer ut i tryck. Så också i detta fall.

Nu har boken kommit i en ny väsentligt utökad upplaga med nya uppgifter, nyupptäckta namn och verk, nya bilder och ny layout. Maj Nodermann har svarat på önskemålen om en ny upplaga och inte tvekat inför det enorma – och inte alltid så glamorösa – arbete det innebär att bättra på och komplettera ett en gång utgivet bokverk. Men resultatet har varit mödan värt: en rejäl uppdatering av innehållet och en ansiktslyftning åt presentationsformen. Och som hon själv i inledningen konstaterar: ”... det är först nu ... som jag tycker mig ha avslutat min amanuensis tid vid Jämtlands läns museum.”

Möbler som konstvetenskap

Det var knappast någon slump att det var just vid den etnologiska institutionen i Lund som arbetet då, 1990, offentliggjordes som en doktorsavhandling. Dåvarande professorn vid institutionen, Nils-Arvid Bringéus, hade sedan 1970-talet som få andra bidragit till att vitalisera folkkonstforskningen – därtill i en tid då föremålsforskningen vid universiteten börjat marginaliseras. Det var också han som då, den gången, recenserade boken i *RIG*. Nu är det min tur. Och som konstvetare konstaterar jag till att börja med att avhandlingen lika väl skulle kunnat försvaras som en konstvetenskaplig prestation. Författaren rör sig obehindrat i den konstvetenskapliga vokabulären och det märks att hon också har en konstvetenskaplig licentiatavhandling i bagaget. Målet för arbetet var att ge en samlad bild av möbelkonsten i landskapet och visa hur stilvägarna nått ut genom de kyrkliga inredningarna. Hon uppfyller målet med råge.

På ett konkret och övertygande sätt visar författaren hur kyrkointeriörernas förnyelse också stimulerat utvecklingen av den jämtländska möbelkonsten. Och det märks att hon är lika förtrogen med kyrkornas som med bondehemmens inredningar. Det är långt ifrån självklart att det alltid är på det sättet. När ett material jämförs med ett annat händer det ofta att resonemangen försvagas genom att forskaren – av förståeliga skäl – känner sitt primära material mycket bättre än det med vilket han jämför. Problemet känns igen av alla som t.ex. försökt jämföra svensk folkkonst med den i andra länder och kulturer, det hemtama med det exotiska, det lätt identifierbara med det mytiska och anonyma. Det är lätt att fastna i okunnighetens schablonbilder om ”det andra”. Men Nodermann är lika hemma i alla de miljöer hon skildrar.

Förhållandet mellan möbelkonsten och de kyrkliga inredningarna kan se olika ut. Ibland var det en och samma person som utförde såväl kyrkans snickerier som bondens möbler. Ibland handlar det mer om förmedling av nya intryck. Nodermann ger oss inblick i hur exempelvis skenarkitekturen med dess måleri i kyrkorna smittar av sig på möblernas dekor i form av

det draperimotiv som kom att bli ett genomgående drag i så mycket av den jämtländska möbelkonsten. Osökt smyger sig frågan på oss: hur hade landskapets möbler sett ut om kyrkoinredningarna dominerats av renässans eller barock istället för den rokokoko som genomsyrade nyinredningarna kring 1700-talets mitt?

Med sin konstvetenskapliga kompetens lägger författaren tonvikten vid det som bör betonas. Klarsynt framhåller hon det anmärkningsvärda i att Rödöns altaruppsats i fullt utvecklad rokokoko utförs redan 1747, samtidigt med rokokoinredningarna på Stockholms slott. Begreppet ”stilretardering”, som ofta används i karaktäristiker av det på landsbygden tillverkade, känns här helt främmande. Och teoretiska modeller om kunskapspridning, centrum och periferi stämmer dåligt när modets lansering i själva verket visar sig hänga på de personliga insatserna. Rokokon nådde inte Jämtland som ringar på vattnet genom spridning från den ena till den andra, utan direkt genom enskilda konstnärligt begåvade individer.

Även tesen om kulturfixering och ekonomins påverkan för assimileringen av ett nytt mode får sig en törn. Flertalet av de jämtländska ännu bevarade möblerna är daterade från 1780-talet och framåt, en period som i Jämtland förknippas med missväxt och umbäranden. Konstnärlig blomstring och ekonomiskt välstånd hänger inte alltid ihop.

Människan bakom verket, människan bakom stilutvecklingen

Maj Nodermann har lyckats i sitt uppsåt att ge en i det närmaste komplett bild av den jämtländska möbelkonsten och dess utveckling. Hon har också tydligt visat varför den kom att utvecklas så som den gjorde; varför den ser ut som den gör. På vägen dit har hon också kommit att ifrågasätta några av de i sammanhanget ofta åberopade förklaringsmodellerna och begreppen – som ”stilretardering” och ”kulturfixering”. Men därtill har hon också lagt något annat, och minst lika viktigt – ett fokus på människan.

För länge sedan rådde allmänt – och råder fortfarande bland många – uppfattningen att folkkonst är något som utövats anonymt och kollektivt. Man talade om folkligt kynne och folksjäl och hade svårt att acceptera att folkkonsten krävde precis lika mycket av självständig kreativa individer som annan konst. Sigurd Erixons monografi över bonadsmålaren Anders Eriksson i Ås är ett av de första försöken att närma sig folkkonstens kreatörer som individer (RIG 1925). Sedan dess har mycket

gjorts; bl.a. har på senare tid två avhandlingar kommit som presenterar en allmogemålare i norra Hälsingland och en bonadsmålare i södra Halland (M.-B. Andersson, *Allmogemålaren Anders Ädel*, 2000; E. Berglin, *En bonadsmålare och hans värld. Johannes Nilsson i Breared*, 2000). Kanske kan det ses som en indikation på att synen på folkkonsten som resultatet av skapande individer äntligen segrat. Och här har vi också något av den genomgående styrkan i Maj Nodermanns verk: det för oss närmare de människor som formgav, de som beställde. ”Det är de enskilda människorna som varit stilbildande” (s. 184).

Till det mänskliga perspektivet hör också släktskaps- och bekantskapsband som innebar ett ”kontaktnät av vänskap och elevförhållanden, utbyte av yrkeskunskap, recept, mallar och förlagor” (s. 160). De personliga nätverken spelade då, liksom idag, en central roll för de personliga insatserna. Självklart, kan det tyckas, men ibland måste det ändå sägas i klartext.

Vad arkivmaterialet kan berätta

Som vetenskapligt hantverk är boken helgjuten. Författarens genomgång av arkivalierna är inte bara en uppräknings och redovisning av använda källor utan ger också tillfälle till en inblick i forskarens mödosamma arbete med sitt material. Varje rad vittnar om en slipad förmåga att tänka sig in i, och förstå, situationen på ett hermeneutiskt vis. Det är ett sätt att skildra omständigheterna som både övertygar och ger liv åt berättelsen. Att en del av Rödöns altare utfördes på regementskvartermästarebostället – så som framgår av formuleringen i en delbetalningskvittens – tolkar författaren som ett tecken på att kvartermästaren Hofwerberg, huvudansvarig för uppdraget, ville ha personlig uppsikt över arbetet. Han tillhörde förnyarna och tycks inte riktigt ha litat på den äldre och motsträvige Granberg, som envisades med barockens akantusskärning ännu i rokokons tidevarv (s. 34).

Författarens intresse för ”hela” människan öppnar för källmaterialets dolda möjligheter. Bouppteckningar kan ge pusselbitar till en helhetsbedömning av personligheten och de personliga omständigheterna om man är vaken för andra detaljer än de som möbelforskare vanligtvis brukar uppmärksamma, dvs. noteringar om verkstadens utrustning och kvarlämnade halvfärdiga möbler. Författaren konstaterar t.ex. att man ”haft gardiner för fönstren, men inte legat på lakan” (s. 181). Texten snuddar även vid de svåråtkomliga frågorna – de om hur dessa hantverkare uppfattade sig själva

och uppfattades av sin omgivning. Aktningen och självbilden avspeglar sig i tituleringen av hantverkaren som "Herr". Det hände att frun kallades "Madame". Någon har t.o.m. haft peruk.

Konnässörskapet

Språket är ledigt och underhållande och lämnar plats också för personliga omdömen. Med kännarens säkerhet tar sig Nodermann friheten att berömma en målare som Anders Berglin för hans "eleganta marmorering" och kritisera honom för den svaga figurteckningen (s. 41). Och hon gör det i kraft av den lärdom och erfarenhet hon besitter i ämnet. Endast den som riktigt lärt känna sitt material på djupet – här handlar det om bortåt 2000 objekt som författaren själv inventerat – kan tillåta sig att presentera en person som Johan Olofsson Edler som "en begåvad ung man, som hade den lyckliga kombinationen av sinne för formgivning, skickliga händer och en enorm arbetsförmåga". Möjligen kan jag sakna lite mer av konkret detaljinformation om vad man bör ge akt på för att kunna attribuera en anonym möbel till en namngiven känd mästare. Verk av de målare som författaren tilldelat pseudonymer som "knoppmålaren" och "kvistmålaren" är ofta mer omsorgsfullt skildrade. "Stjärnmästarens" årtalssiffror beskrivs som "mycket karaktäristiska med stora klotrunda åttor och ettorna skrivna som ett upp och nedvänt v" (s. 95). Sådana observationer är oerhört värdefulla för den som är ute efter att identifiera det oidentifierade.

Men kanske det trots allt är vanskligt, även för en kännare med så stor egen erfarenhet av sitt ämne, att i ord och bild precisera vad som egentligen "gör" en möbel till ett verk av den eller den mästaren. Hantverkarna lånade ju drag från varandra, arbetade tätt, lärde av varandra. Konnässörskapet är när allt kommer omkring mycket en fråga om fingertoppskänsla och intuition, som kan vara svårt att konkret fånga i ord. Och "attribueringsjukan", ett ord som författaren själv ofta använt sig av, kan göra mer skada än nytta.

Folkkonst – eller något annat?

Efter att ha läst boken funderar jag över om detta är folkkonst eller inte. Folklig är denna möbelkonst i den bemärkelsen att den utförts av folk på landet för folk på landet – eller som författaren uttrycker det "av jämtar för jämtar" (s. 187). De som utfört uppdragen har hört till samma samhällsskikt som de som beställt. Producent och konsument har delat samma estetiska värderingar. Stilistiskt har dessa möbler dock inte mycket med folk-

konst att göra. Måleriet följer alla de kriterier man brukar tillmäta det borgerliga: naturalistisk återgivning av blommor och marmor, djup och volym, ljus och skugga och en avancerad känsla för disponeringen av dekoren med stora obrutna ytor däremellan. Utbildningsbakgrunden hos dem som utförde arbetet skilde sig också från flertalet bygdehantverkare. Flera hade skråutbildning som hantverkare och enstaka hade t.o.m. fått en kompletterande utbildning vid konstakademien.

Jag menar inte att detta är något som författaren borde ha tagit upp. Hon har gjort tillräckligt och kanske skulle en problematisering av folkkonstbegreppet snarare ha bidragit till att splittra bokens väl sammanhållna innehåll. Målet har varit att berätta om de jämtländska möblerna och deras mästare – inte ifrågasätta folkkonstbegreppet. Men det är onekligen en av de frågor som boken väcker och som kan ge upphov till följdforskning och fortsatt diskussion. Om detta jämtländska möbelmaterial inte är folkkonst – hur ska det då rubriceras? Hur kommer det sig att bönder i en del av landet närmade sig ett borgerligt estetiskt ideal när man i andra delar – som t.ex. de rika hälsingebygderna eller Österlen – fjärmade sig från det borgerliga? Även Nils-Arvid Bringéus reflekterade i sin recension över detta onekligen intressanta fenomen.

För överskådlig framtid kommer *Mästare och möbler* att vara standardverket om jämtländska möbler och tillhöra referenslitteraturen i alla sammanhang där folkkonst och folkliga möbler behandlas. Därtill är den en självklar utgångspunkt för alla som söker inspiration, uppslag och handledning i konsten att forska om den del av vårt kulturarv som den folkliga möbelkulturen utgör.

Motsvarande undersökningar, med delvis samma, delvis nya frågeställningar, skulle kunna sätta ljuset på möbel- och inredningskonsten i andra bygder och regioner – som Värmland, Norrbotten eller varför inte Hälsingland – ett av våra rikaste folkkonstlandskap – med en enorm skatt av målade möbler som ännu bara delvis presenterats.

Johan Knutsson, Stockholm

Carolina Söderholm: *Svenska formgivare*. Historiska Media, Lund 2005. 251 s., ill. ISBN 91-85377-22-8.

Ur en omfattande litteratur, som under de senaste 30 åren har behandlat 1900-talets svenska konsthantverk och